

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

KONNOTATSIYA PRAGMATIKANING ASOSIY O'RGANISH PREDMETI SIFATIDA

Mustofakulova Maftuna

Jizzax davlat pedagogika universiteti, katta o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada konnotatsiya hodisasi pragmatikaning asosiy o'rganish predmeti sifatida tadqiq qilinadi. Maqolada konnotatsiyaning turli klassifikatsiyalari qiyosiy tahlil etiladi. Inherent va adherent konnotatsiya turlari o'rtasidagi farq, ularning nutqiy kontekstda namoyon bo'lishi hamda konnotatsiyaning hissiy, ixtiyoriy, appelyativ va estetik vazifalari yoritiladi. Baholovchi va ekspressiv-baholovchi so'zlarning pragmatik funksiyalari ingliz tili misollarida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: konnotatsiya, pragmatika, inherent konnotatsiya, adherent konnotatsiya, baholovchi so'zlar, ekspressivlik, nutq pragmatikasi, stilistik bo'yoqdorlik.

КОННОТАЦИЯ КАК ОСНОВНОЙ ПРЕДМЕТ ИЗУЧЕНИЯ ПРАГМАТИКИ

Мустафакулова Мафтуна

Джизакский государственный педагогический университет, старший преподаватель

Аннотация

В данной статье явление коннотации исследуется как основной объект изучения прагматики. В работе проводится сравнительный анализ различных классификаций коннотации. Раскрывается разница между ингерентными и адгерентными типами коннотации, их проявление в речевом контексте, а также эмотивная, волюнтативная, апеллятивная и эстетическая функции коннотации. Прагматические функции оценочных и экспрессивно-оценочных слов анализируются на примерах английского языка.

Ключевые слова: коннотация, прагматика, ингерентная коннотация, адгерентная коннотация, оценочные слова, экспрессивность, речевая прагматика, стилистическая окраска.

CONNOTATION AS THE MAIN OBJECT OF STUDY IN PRAGMATICS

Mustofakulova Maftuna

Jizzakh State Pedagogical University, Senior Lecturer

Abstract

This article investigates the phenomenon of connotation as a primary subject of pragmatic study. The paper provides a comparative analysis of various connotation classifications. It highlights the distinction between inherent and adherent types of connotation, their manifestation in speech context, as well as the emotive, volitive, appellative, and aesthetic functions of connotation. The pragmatic functions of evaluative and expressive-evaluative words are analyzed through English language examples.

Keywords: connotation, pragmatics, inherent connotation, adherent connotation, evaluative words, expressiveness, speech pragmatics, stylistic colouring.

Zamonaviy tilshunoslikda so'zning leksik ma'nosi faqat denotativ, ya'ni predmetni atash mazmuni bilan chegaralanmaydi. So'z o'z ichida turli xil qo'shimcha hissiy, baholovchi va stilistik ma'nolarni ham mujassamlashtiradi. Ana shunday qo'shimcha ma'nolarni o'rganish konnotatsiya nazariyasining asosiy vazifasi hisoblanadi.

Konnotatsiya muammosi lingvistika, stilistika, psixolingvistika va pragmatika kesishmasida joylashgan murakkab hodisa sifatida bugungi kunda keng ilmiy muhokama mavzusiga aylangan. So'zlovchi muloqotda faqat obyektiv ma'lumot uzatibgina qolmay, o'z munosabatini, hissiyotini va niyatini ham ifodalaydi. Bu esa konnotatsiyani pragmatikaning markaziy masalalaridan biriga aylantiradi.

Mazkur maqolada konnotatsiyaning pragmatika nuqtai nazaridan o'rganilishi, uning turlari va vazifalari, shuningdek, so'zlovchining kommunikativ maqsadlarini amalga oshirishdagi roli ko'rib chiqiladi. Turli olimlar — N.G. Komlev, M. Kojina, V. Flaysher, V.N. Teliya tomonidan taklif etilgan klassifikatsiyalar qiyosiy tahlil etiladi, ingliz tili misollarida esa konnotatsiyaning nutqdagi amaliy ko'rinishlari yoritiladi.

Natija va muhokamalar. N.G. Komlev tomonidan taklif qilingan konnotatsiya turlari quyidagilar:
1) tasavvur (yoshi, tajribasi, dunyoqarashi va boshqa individual xususiyatlarga ko'ra idrok etiladigan

voqelikning subyektiv manzarasi); 2) his-tuyg'ular (so'zlarning hissiy va emotsional komponentlari); 3) madaniy komponent (til semantikasining madaniy muhit va realiyalarga tobelligi); 4) maydon komponenti (so'zning ma'lum bir soha yoki mavzuga tegishliligi); 5) bilim darajasi (so'z ma'nosining idrok etilishi tinglovchi va gapiruvchining individual bilim darajasiga bog'liq); 6) dunyoqarash (so'z ma'nosining muayyan xalqning leksik, etimologik va siyosiy dunyoqarashiga bog'liqligi).

N.G. Komlev konnotatsiyani gapiruvchining shaxsiy hayotiy tajribasi va muloqotdagi sharoiti nuqtai nazaridan o'rganadi. Uning klassifikatsiyasi muloqot jarayonida muhim o'rin tutadigan ruhiy tabiat va o'ziga xosliklar bilan bevosita bog'liq.

M. Kojina konnotatsiyani stilistikaning markaziy tushunchalaridan biri sifatida qabul qiladi. Kelib chiqishi va vazifasiga ko'ra, olim uch xil guruhni taklif qiladi: 1) hissiy-ifodaviy konnotatsiya, ya'ni til birligining mazmuniga bo'lgan munosabat va baho so'zning o'z ma'nosida mavjud bo'ladi. Masalan, rus tilidagi *рубашка* (lablari osilgan, gapir noaniq, lapashang), *кляча* (oriq, nimjon), *мещанина* (aralash-quralash narsa); 2) an'anaviy ekspressiv konnotatsiya — bu holda predmetga bo'lgan baho va munosabat so'zning ma'nosidan iborat bo'lmaydi, biroq unga shu so'z qo'llaniladigan kontekstlar va foydalanish sohalarida hamroh bo'ladi; odatda bunday birliklar balandparvozlik yoki kamtarlikni ifodalaydi; 3) funksional-stilistik bo'yoqdorlikka ega konnotatsiya — bu predmetga baho va munosabatni ifodalamaydi, aksincha, til birligi qo'llaniladigan sohani aniqlashtiradi. Masalan, ingliz tilidagi *plaintiff* (da'vogar), *debit* (debet), *gnoseology* (gnoseologiya).

Ushbu klassifikatsiya asosida M. Kojina til birliklari aslida stilistik bo'yoqdorlikning ikkita turiga ega deb hisoblaydi: ekspressiv (konnotatsiyaning birinchi va ikkinchi turlari, ular orasidagi farq yetarlicha aniq emas) va funksional (konnotatsiyaning uchinchi turi).

Katta ensiklopedik lug'atlardan biri konnotatsiyani klassifikatsiya qilishda ekspressiv bo'yoqdorlikda qaysi jihat ustunligiga ko'ra ajratishni taklif etadi: 1) obrazli yoki ramziy tovush tasavvuri, masalan, *красная заря* (qizil shafaq); 2) baholovchi klassifikatsiya — hissiy (quyoshcha); 3) sifat konnotatsiyasi — *бурда* (loyqa suv); 4) miqdor konnotatsiyasi — *носик* (katta burun); 5) stilistik konnotatsiya (balandparvoz yoki sodda so'zlar).

V. Flaysher kontekstdagi bog'liqlik darajasiga asoslangan klassifikatsiyani keltiradi: 1) standart kontekstda paydo bo'ladigan aniq konnotatsiyalar bilan bog'liq konnotatsiyalar (*she'r*, *maymun*, *qahramon*, *falokat*); 2) assotsiatsiyani qabul qilishda zarur bo'ladigan konnotatsiyalar (masalan, "demokratiya" so'zining konnotativ ma'nosi tinglovchining, ya'ni xabarni qabul qiluvchining mafkurasi va assotsiatsiyalariga ko'ra farqlanishi mumkin); 3) kontekst bilan boshqarilmaydigan va ularni idrok etish asosan individual bo'ladigan subyektiv konnotatsiyalar.

Konnotatsiyaning yana bir klassifikatsiyasi avvalgisiga yaqinroq, chunki u ham asosan kontekst bilan bog'liq. Leksik birlik semantikasidagi pragmatik konnotatsiyani *ingerent* va *adherent* turlarga bo'lib o'rganish mavjud. Konnotatsiyani *ingerent* (doimiy, odatiy) va *adherent* (kontekstli, okkazional) turlarga ajratish keng tarqalgan.

Inherent (ing. tilidagi *inherent* — tug'ma) konnotatsiyalar til birligining ma'no tarkibiga kiradi, til birligining stilistik belgilarini doimiy tashuvchisi hisoblanadi. *Adherent* konnotatsiyalar turg'un bo'lmaydi, ular mutlaqo kutilmagan va original bo'lishi ham mumkin hamda faqat kontekst mazmunida yashaydi. *Inherent* konnotatsiyalar doimo stilistik belgili bo'ladi, bu esa ularning stilistik vazifani bajarishidan dalolat beradi.

Adherent (ing. tilidagi *adherent* — qo'shib qo'yilgan, birlashtirilgan) konnotatsiya stilistik neytral so'zlar yoki iboralar bilan ifodalanishi mumkin, qo'shimcha bo'yoqdorlik esa aniq kontekstda namoyon bo'ladi. Biroq kontekstga ko'p hollarda *ingerent* konnotatsiyalarning ifodalanishi ham bog'liq.

Masalan, rus tilidagi "хорошенький" so'zi odatda ijobiy hissiyotlarni ifodalaydi. "Какая хорошенькая безделушка" jumlasida so'zlovchining hayrati va mamnunligi namoyon bo'ladi, biroq "Давай, заканчивай. Хорошенького понемножку!" gapida ogohlantirish va norozilik mazmuni yotadi. Demak, bir so'z turli kontekstlarda turlicha bo'yoqdorlikka ega bo'lishi mumkin.

V.N. Teliyaning fikricha, *ingerent* assotsiatsiyalar lug'atlarda belgilab qo'yilgan obyektlarning haqiqiy xususiyatlari asosida kelib chiqadi. Masalan, olov yorug'lik, tezlik va yakson qilish kuchi haqidagi tushunchalarni uyg'otadi. *Adherent* assotsiatsiyalar esa insonning olamni o'rganish qobiliyati bilan bog'liq o'xshashliklarga asoslanadi. Masalan, bahs, jang, muhabbat, ishtiyok kabi tushunchalar issiqlik beruvchi, "energiya ulashuvchi" hodisalar sifatida idrok qilinadi. Shu sababli ularga issiq, jazirama ma'nolarini ifodalovchi sifatlar mos keladi: qizg'in bahs, olovli sevgi va hokazo.

Olimaning ta'kidlashicha, *ingerent* va *adherent* assotsiatsiyalarning asosiy farqi shundaki,

birinchisi uni ifodalovchi tushuncha bilan tabiatan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchisi o‘z mazmunidan tashqari qo‘shimcha, kontekstda yuzaga keladigan o‘zgacha ma‘noni namoyon etadi.

Nutqda konnotatsiyani so‘zlovchining kommunikativ maqsadlari bilan bog‘liq hamda tinglovchi yoki o‘quvchiga ta‘sir o‘tkazuvchi lisoniy belgi sifatida o‘rganish bevosita pragmatikaga murojaat qilishni taqozo etadi. Til vositalari pragmatikada (shu jumladan, konnotatsiya ham) muloqotda ishtirok etuvchi faol belgi va aniq bir vazifani bajaruvchi vosita sifatida qaraladi.

“Agar lisoniy belgining vazifasini shunchaki predmetni atash emas, balki haqiqiy ifodalanishning shakllanishidagi o‘rni deb bilsak, haqiqiy belgi uchun lisoniy ma‘noning darajasini birlamchi emas, kommunikativ tarkibdagi haqiqiy, konkret ma‘noning darajasi deb tan olishimiz lozim. Shu ma‘noda til belgisining ma‘nosi va ahamiyati ajralmas birlik hosil qiladi, chunki belgi lug‘at tarkibiga kirmaydi, balki ma‘lum bir gapning tarkibiy qismidir”.

Konnotatsiya quyidagi vazifalarni bajaradi: hissiy vazifa — so‘zlovchining hissiyotlarini yetkazish; ixtiyoriy vazifa — adresatning xohish-irodasini ifodalash va uni kerakli harakatga undash; appelyativ vazifa — tinglovchining e‘tiborini jalb qilish va uni xabarni idrok etishga yo‘naltirish; aloqa o‘rnatish vazifasi — nutqning maqsadi xabar yetkazish emas, balki boshqa shaxsning mavjudligini e‘tirof etish bo‘lgan holatlarda (masalan, xushmuomalalik shakllarida); estetik vazifa — estetik hissiyotlarga ta‘sir ko‘rsatish.

Masalan, ekspressiv-baholovchi so‘zlar qaror qabul qilish, tanlov qilish, ko‘rsatmalar berish va harakatga undash (ixtiyoriy vazifa) jarayonida muntazam ravishda qo‘llaniladi. Bundan tashqari, nutqiy vaziyatda ularning obyektiv mazmuni kontekstual va dinamik ma‘no bilan boyib boradi.

“This book is wonderful” ifodasida so‘zlovchi o‘zi o‘qigan kitob haqidagi taassurotini yetkazish bilangina cheklanmaydi (hissiy vazifa), aksincha, suhbatdoshga ham ushbu kitobni o‘qish uchun ta‘sir ko‘rsatishga urinadi. “It is so pity to be indoors on such a lovely day” ifodasida esa sayr qilishga yashirin chaqiriq mavjud. Ekspressiv-baholovchi so‘zlarda ta‘sir va motivatsiyaning pragmatik funksiyasi yaqqol ko‘rinadi.

Baholovchi so‘zlarning o‘zi bilan ekspressiv-baholovchi so‘zlar o‘rtasida sezilarli farq mavjud. Baholovchi so‘zlar so‘zlovchi uchun muhim bo‘lgan nutqiy qiymatni ifodalashga qaratilgan bo‘lib, ular orqali tinglovchi suhbatdoshining fikrini obyektiv ravishda qabul qilishga (hech bo‘lmaganda, uning fikrini inobatga olishga) yo‘naltiriladi.

Masalan, “It’s only in the last year that my business has become moneymaking. Before that I was just managing to cover the costs” ifodasida so‘zlovchining maqsadi uning biznesdagi faoliyati muvaffaqiyatga erishgani, foyda olib kelgani haqida ma‘lumot berishdir. “There is still an illegal but lucrative trade in ivory between Africa and South-East Asia” misolida esa lucrative ekspressiv-baholovchi so‘z bo‘lib, “yirik foyda olib keluvchi” mazmuniga ega va u suhbatdoshga hissiy ta‘sir ko‘rsatish uchun qo‘llanilgan. Shuningdek, u subyektiv pozitsiyadan so‘zlovchining sodir bo‘layotgan voqealarga munosabatini ham ifodalaydi.

Bir tomondan baholovchi xususiyatga ega unimportant sifati, ikkinchi tomondan esa ekspressiv-baholovchi casual, minor, frivolous, null, negligible, immaterial sifatlarni qiyoslaymiz. Casual va minor sifatlarda oddiylik elementlari mavjud. Frivolous sifati o‘ta muhim bo‘lmagan, ya‘ni yuzakilik mazmunini beradi: *Tired of listening to him trying to give a frivolous status of a fashion phenomenon*. Negligible sifati o‘ta darajada kam, yo‘qday, mavjud emasdek ma‘nolariga ega: *Especially when applying primary measures additional costs incurred by emission reduction requirements may be negligible*.

Ma‘noning denotativ komponentida obyektivlashtirilgan baholash subyekti va konnotatsiya subyekti sifatida harakat qiluvchi baholash subyekti o‘rtasidagi farq, birinchi navbatda, ularning ikki vazifani — baholovchi va kognitiv vazifalarni bajarishida namoyon bo‘ladi. Bunda kognitiv vazifa ustunlik qiladi va ontologik jihatdan undan oldingi baholashda oqilona tamoyilni shakllantiradi.

Konnotatsiya subyekti uchta vazifani bajaradi: kognitiv vazifa, chunki baholanayotgan obyektini bilmasdan uni baholash mumkin emas; baholovchi vazifa, ya‘ni insonning narsalar, odamlar va hodisalar olamiga amaliy yo‘naltirilishi zarurati bilan bog‘liq holda muayyan jamiyatda qabul qilingan qadriyatlar tizimini yaratish va qayta ishlab chiqish; hamda shaxsiy-pragmatik faoliyat bilan bog‘liq hissiy vazifa. Bunda hissiy tamoyil ustunlik qiladi va ayniqsa muloqot jarayonida suhbatdoshlarning hissiy “yuqtirilishi” uchun rag‘bat hamda vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Ma‘noning denotativ komponentiga qaratilgan baho subyekti bilan konnotatsiya subyekti sifatida rol o‘ynaydigan baho subyekti o‘rtasidagi farq, eng avvalo, ularning vazifalarida namoyon bo‘ladi. Birinchisi baholovchi va kognitiv vazifalarni bajaradi, bunda kognitiv vazifa ustunlik qiladi va unga

ergashib ontologiyada baholashning oqilona tamoyili shakllanadi. Konnotatsiya subyekti esa uchta vazifani bajaradi: kognitiv, chunki biror narsani anglamasdan turib uni baholash mumkin emas; baholovchi, ya'ni shaxs yashayotgan jamiyatda baholar tizimini yaratish va rivojlantirish bilan bog'liq vazifa; hamda shaxsiy-pragmatik faoliyat bilan bog'liq hissiy-saralovchi vazifa. Bunda hissiy tamoyil ustunlik qiladi va suhbatdoshlarni muloqot jarayonida hissiy "yuqtirish" uchun stimuly hamda vosita bo'lib xizmat qiladi.

Konnotatsiya ifodani ikki qirrali qiladi — u ham olam haqida ma'lumot beradi, ham nutq subyektining ifodalanayotgan obyektga nisbatan hissiy munosabatini aks ettiradi. Ya'ni konnotatsiya nutq pragmatikasi bilan chambarchas bog'liqdir. Demak, pragmatikaning jihatlaridan biri konnotatsiyani so'zlovchi tomonidan fikr, his-tuyg'u yoki niyatni ta'sirli va vaziyatga mos ravishda imkon qadar aniq ifodalash uchun qo'llaniladigan til vositalaridan biri sifatida o'rganishdan iborat.

Pragmatika konnotatsiyalardan foydalanishni tartibga solish va soddalashtirish uchun quyidagi mezonlarni taklif qiladi:

1. **Muloqot vaziyati (nutqiy vaziyat)** — kommunikativ harakatning sharoiti, joyi va vaqti, aloqa predmeti va maqsadi, muloqot qiluvchilar o'rtasidagi ijtimoiy, axloqiy va rol munosabatlarini o'z ichiga olgan holat;
2. **Suhbatning uslubi va tabiati** — suhbat mavzusini belgilovchi omillar, suhbatdoshlar o'rtasidagi masofa, suhbatdoshga taxminan ma'lum bo'lgan axborotni qo'shimcha tushuntirish yoki unga befarq bo'lish zarurati;
3. **Bilimlar jamg'armasi** — suhbatdoshlarning turli manbalardan olgan bilim va ma'lumotlari majmui;
4. **Muloqot presuppozitsiyasi** — so'zlovchining umumiy bilim manbai, xabardorlik darajasi, qiziqishlari, fikr va qarashlari, ruhiy holati, xarakter xususiyatlari hamda suhbatdoshni tushunish qobiliyatiga bergan bahosi;
5. **Hamkorlik tamoyili** — suhbatning qabul qilingan maqsadi va yo'nalishiga muvofiq ravishda og'zaki muloqotni qurish, nutqni aniq va ravshan ifodalashni tavsiya qiluvchi tamoyil;
6. **Nutq odobiga mansub xushmuomalalik tamoyili.**

Pragmatik konnotatsiyaning shakllanishi til birliklarining obyektiv leksik ma'nosidan ko'ra ko'proq ma'lumot beruvchi turli kontekstual omillarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Xulosa. Tadqiqot tahlili shuni ko'rsatadiki, konnotatsiya hodisasi pragmatikaning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi muloqot samaradorligini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Inherent konnotatsiya so'zning lug'aviy tarkibida mustahkamlangan bo'lsa, adgerent konnotatsiya faqat muayyan kontekstda faollashadi. Bu ikki tur birgalikda nutqning hissiy ta'sirchanligini ta'minlaydi. Konnotatsiyaning hissiy, ixtiyoriy, appelyativ va estetik vazifalari so'zlovchining suhbatdoshga ta'sir o'tkazish imkoniyatini kengaytiradi. Pragmatik nuqtai nazardan, konnotatsiyaning shakllanishi ko'p jihatdan muloqot vaziyatiga, suhbatdoshlar o'rtasidagi masofaga, umumiy bilim zahirasiga, hamkorlik va xushmuomalalik tamoyillariga bog'liq ekanligi aniqlandi. Baholovchi va ekspressiv-baholovchi so'zlar o'rtasidagi farq esa so'zlovchining subyektiv pozitsiyasini hamda kommunikativ niyatini belgilashda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования): учебное пособие для студентов педагогических институтов. – 3-е изд. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Кожина М.Н., Дускаева Л.Р., Салимовский В.А. Стилистика русского языка: учебник. – 4-е изд., стер. – М.: Флинта; Наука, 2008. – 464 с.
3. Колшанский Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: КомКнига, 2005. – 176 с.
4. Комлев Н.Г. Компоненты содержательной структуры слова. – 3-е изд., стер. – М.: КомКнига, 2006. – 192 с.
5. Полякова Е.В. Значение стилистически маркированных единиц в рассказе Г.Х. Манро «Тобермору» // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2013. – № 9 (27). – Ч. 1. – С. 147–149.
6. Телия В.Н. Типы языковых значений: Связанное значение слова в языке. – М.: Наука, 1981. – 269 с.
7. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
8. Ходжаян Т. Коннотативные особенности цветообозначений в современном немецком языке / под ред. Ю.М. Габриелян. – Ереван: Лингва, 2004. – 142 с.